

Česká společnost ornitologická

DOPORUČUJE

RADOST Z POZOROVÁNÍ PTÁKŮ V LESE

KLAUS
NOTTMEYER

OBJEVUJTE S GRADOU

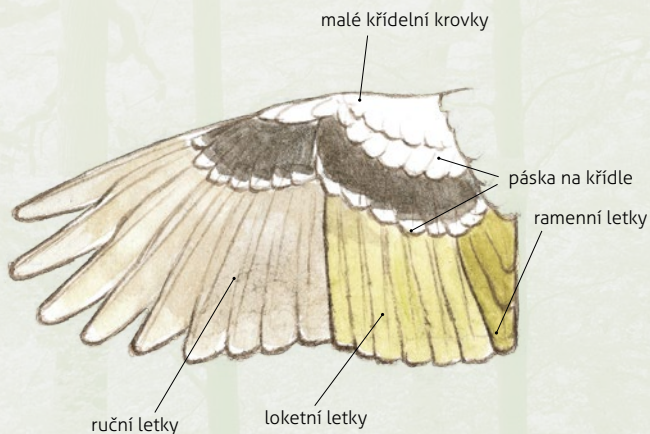
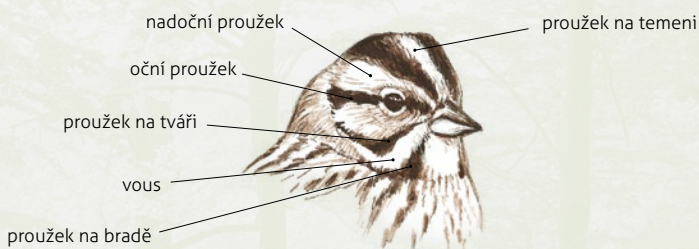
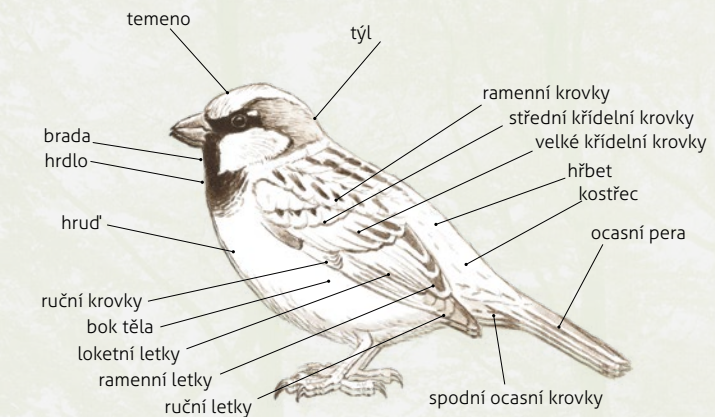
64

DRUHŮ
PTÁKŮ

 GRADA®

Je dobré vědět,

JAK SE CO NA PTÁČÍCH JMENUJE

KLAUS NOTTMAYER

**RADOST
Z POZOROVÁNÍ
PTÁKŮ
V LESE**

OBSAH

06 NA VÝPRAVĚ ZA PTÁKY

- 6 *Tesař v zimním lese*
- 6 *Pro samé stromy nevidíme les*

08 NENÍ LES JAKO LES

- 8 *Les je víc než jenom stromy* – 8 *Hospodářský les*
- 9 *Nízký a vysoký les* – 9 *Světlo a půda*
- 10 *Mezery v lese* – 10 *Užitek a využití*
- 11 *Les a ptáci* – 11 *Aktuální situace ptáků v lese*

12 NASTRAŽTE UŠI!

- 12 *Bez pomoci sluchu to nejde* – 12 *Vždy s klidem*
- 12 *Naslouchání* – 12 *Naučte se poznávat hlasy ptáků*
- 12 *Kdo jak zpívá?* – 13 *Když spatříte zpěváka*
- 13 *Jenom publikum*

14 SPOLEČNĚ K CÍLI

- 14 *Komunita* – 15 *Podpora od „ptáčkařů“*
- 15 *Vedení seznamů* – 15 *Domovská lokalita*
- 15 *S rodinou*

16 VYBAVENÍ

- 16 *K poslechu* – 16 *K zaznamenání*
- 17 *Jen pro profesionály* – 17 *K pozorování*
- 17 *Otázka cviku* – 17 *Tip pro obrýlené*

18 PTÁKŮM NA STOPĚ

18 Jizz – 18 Silueta

18 Nápadné znaky – 18 Sherlock Holmes v lese

19 Hlavní stopa – 19 Zbytky potravy

20 VÝBĚR DRUHŮ

20 Ptáci, které určitě uvidíte – 20 Ptáci, které pravděpodobně uvidíte

20 Ptáci, které uvidíte se štěstím

21 S trochou štěstí navíc

23 PTÁCI V LESE

25 PTÁCI, KTERÉ URČITĚ UVIDÍTE

46 Les a jeho stromy

63 PTÁCI, KTERÉ PRAVDĚPODOBŇE UVIDÍTE

86 Naše představy o lese

99 PTÁCI, KTERÉ UVIDÍTE SE ŠTĚSTÍM

110 Rozmanitost stojí za ochranu

129 S TROCHOU ŠTĚSTÍ NAVÍC

133 ZÁVĚREM

134 Užitečné adresy a informace

135 K dalšímu čtení a poslechu

136 Rejstřík

138 Autor; zdroje fotografií

NA VÝPRAVĚ ZA PTÁKY

TESAŘ V ZIMNÍM LESE

Je začátek března a já se vydávám do malého lesa, abych se tu porozhlédl po hnízdech dravců. Káně lesní, jestřáb lesní, luňák černý a jiní draví ptáci budují svá velká hnízda většinou vysoko v korunách stromů. Když na stromech nejsou listy, nalezneme je snáze.

Roční období je tedy perfektní, počasí chladné. Mezi vysokými štíhlými buky se terén svažuje až do údolí, kde tiše bublá potok, a na druhém svahu zase stoupá nahoru. Všude, kde se v bukovém lese vyskytují mezery, stojí roztroušené javory, keře černého bezu a také cesmíny obecné. Staré silné duby na okraji lesa ve větru tiše pohupují svými bizarně zkroucenými větvemi. Hledání hnízd dravců vyžaduje spoustu času. Pohledem neustále tékám mezi špičkami stromů a vlastníma nohama. Při této činnosti totiž existuje velké riziko, že klopýtnete, uklouznete, nebo dokonce upadnete. Na sklonku zimy nebo časně zjara je možné snadno vypátrat také datlovité ptáky. Bývají aktivní na počátku roku, často se ozývají dost hlasitě a typické bubnování patří k dobře slyšitelným způsobům toku. Když chtějí zaimponovat samicám, tlučou samečci datlovitých do větví, nejlépe dutých, aby byl zvuk co nejhlasitější. Tok může trvat velmi dlouho. Odborníci často vtipkují, že tyto ptáci mají dlouhé námluvy, a proto pozdě hnízdí.

Z jednoho koutu lesa zřetelně zaslechnu bubnování nějakého pilného tesaře. Zvuk se v zimním tichu nese do velké dálky. Oproti toku zní tlumeně a poněkud upracované – tady se něco buduje! Slyším zvukový projev, jeho původce však nevidím. Při výpravách za ptáky tedy udává směr hlavně sluch. Jako ohnisko zdroje těchto zvuků nakonec identifikuji středně velký buk přímo naproti mně. Opatrně ho obejdu a u jeho paty skutečně

najdu tenké světlé třísky, musejí tedy být čerstvé. Nijak zvlášť vysoko, možná ve čtyřmetrové výšce, také uvidím dutinu, která je očividně nová.

Ale kde je pan tesař? Nemohu uvěřit svému štěstí, když se najednou objeví dlátovitý zobák strakapouda velkého a začne důrazně odsekávat další třísky. Za okamžik se ukáže i hlava, neboť každý datlovitý pták při práci neustále sleduje okolí – stává se svým vlastním bodyguardem. Když si mě všimne, okamžitě za hlasitého křiku vyletí z dutiny pryč. Pronikavé volání vnímám jako stížnost na zvědavého rušitele. Takové pozorování je bez náročného vyčkávání v pracně vybudovaném úkrytu velmi vzácné. Je to milé překvapení, které se přihodí většinou právě tehdy, když s tím člověk nepočítá a když se za takovýmto zážitkem cíleně nevydává. Mějte tedy neustále otevřené oči a nastražené uši. V lese není nikdy nuda!

PRO SAMÉ STROMY NEVIDÍME LES

Les je plný stromů, to nemůže nikdo popřít. Úvodní rčení nám trefně říká, že máme často zkreslený pohled kvůli velkému množství detailů. Nevnímáme celek, protože nám prostě schází potřebný nadhled.

Platí to však i pro pozorování ptáků? Bohužel ano. Pozorování ptáků v lese není pro ty, kdo mají naspěch nebo jsou nedočkaví. Vyžaduje totiž hodně času a trpělivosti.

Ptáky můžeme nejlépe pozorovat, když mezi námi a jimi nestojí žádná překážka, a nic nám tedy nebrání v rozhledu. Sice si od nás i tak drží odstup, ale u řeky, na loukách a polích, na břehu jezera, na pobřeží a ano, také v horách – všude se jim můžeme dostat blíže k tělu s drobnou technickou pomocí (str. 16), aniž bychom je vyrušili nebo vyplašili. Abyste viděli co nejlépe, je samozřejmě také dobré

Strakapoud velký

nedívat se proti světlu a vyhnout se výpravám v dešti. To je důležité především u létajících ptáků. Ve městě, na zahradě a v parku se nám ptáci mohou jen stěží vyhýbat a jsou na nás zvyklí. Dokonce se k nám záměrně přibližují, například u krmítka. To je skvělá příležitost k pozorování!

V lese je to však jiné. Pohled nám zde zakrývají stromy. Každému, kdo se chce ukryt před zvědavými pozorovateli, skýtá les nekonečně mnoho možností – v korunách stromů nebo nad nimi, v listoví nebo za jednotlivými listy, na druhé straně kmenů, v dutinách či puklinách. A to všechno dokonce bez nutnosti odletět pryč nebo vzbudit pozornost. Když se nám k nějakému ptákově přece jen podaří přiblížit, i tady v lese samozřejmě uletí. V nejhorším případě si toho vůbec nevšimneme. Navíc nám pozorování komplikuje i fakt, že je v lese méně světla. To platí i v zimě, kdy jsou v listnatém lese stromy holé. Pod hustou střechou z listů potom panuje ještě větší tma. Obecně je tu tedy vidět mnohem hůře a barvy se také jeví jinak.

Chodíme-li se procházet do lesa, pak také víme, že se nemůžeme zcela věnovat jen vyhledávání a sledování ptáků, protože se musíme dívat pod nohy mnohem více než mezi poli, na plázi nebo na stezce podél běhu. Proč bychom tedy přesto měli pozorovat ptáky v lese, když je to tak obtížné? Protože to stojí za to! Mezi stromy na nás čekají mimořádná dobrodružství, les přináší vždy a všude malé zázraky. Je to doslova výzva a za každým stromem se může skrývat nějaké překvapení. Naštěstí se i v lese vyskytuje dostatečné množství druhů, které lze snadno poznat podle zvukového projevu nebo také pouhým okem – od kosa černého a strakapouda velkého až po holuba hřivnáče a budníčka menšího. Přesně tyto druhy má kniha obzvláště vyzdvihnout a prostřednictvím praktických tipů a poutavého popisu jejich způsobu života vám usnadnit cestu, jak se k nim přiblížit. Naučíte-li se poznávat alespoň část lesních druhů ptáků, dokážete také mnohem hlouběji porozumět tomu, co mnohde bývá nazýváno biodiverzitou nebo rozmanitostí druhů.

NENÍ LES JAKO LES

LES JE VÍC NEŽ JENOM STROMY

Mnoho stromů pohromadě tvoří les. Ze spojení velkého množství organismů totiž v přírodě často vzniká něco nového.

Jednotlivé stromy v lese se od sebe velice liší. Nejen svým druhem, ale také věrům, stářím, stanovištěm a mnoha dalšími faktory. Společné prvky představují kořeny, kmen, větve, koruna a listy.

Stromy v lese se podobají domům s několika poschodími. Nejnížší patro představuje sklep, tedy kořeny, nejvyšší střecha, tedy koruny stromů. Stejně jako společnost můžeme tedy také les rozdělit do jednotlivých vrstev, jen se zde jedná o vertikální strukturu vegetace. Díky tomu, že stromy rostou do výšky (u nás přibližně do 50 metrů), vzniká doplňkové prostředí k životu, nová dimenze, která v otevřené krajině chybí.

K lesu však nepatří jen vysoké stromy, ale také malé stromky a semenáčky, houštiny a keře, kvetoucí rostliny, houby, mechy, lišejníky, kapradiny a mnoho dalšího. Žijí tu také velcí i malí živočichové, od jelena evropského přes ptáky až k drobnému, ale čínorodému hmyzu, jako je lýkožrout smrkový. Nesmíme zapomenout ani na nespočet v podstatě neviditelných mikroorganismů. Všichni ti obyvatelé lesa společně vytvářejí neobyčejný ekosystém.

HOSPODÁŘSKÝ LES

Celkově vzato je dnes většina lesů hospodářských. Podobně jako v zemědělství zde dominují hospodářsky využívané plochy, jen místo kukuřice nebo pšenice se v lese pěstují stromy. Doba mezi výsevem semen a sklizní se však velmi silně liší, alespoň co se týče

Nízký les

Bukový les na jáře

celkového času pro člověka. Z hlediska jejich přirozeného stáří se stromy naopak „sklízají“ velmi brzy. Zatímco zpravidla jednoleté rostliny na polích se sečou a svázejí až na konci vegetační doby, stromy v hospodářském lese se přirozenému konci svého života ani nepřiblíží. Přesněji řečeno, nedočkají se ho nikdy.

NÍZKÝ A VYSOKÝ LES

Jaké organismy v lese mohou žít, kde a jakým způsobem, to velmi závisí na konkrétním lese. Jedná se o vysoký, respektive vysokokmenný les, nebo les nízký, tedy výmladkový? Jsou stromy v lese různé staré, nebo mají víceméně stejný věk?

Dříve představoval velmi rozšířenou užitkovou formu nízký les. Stromy zde byly postupně odřezávány a vznikala jedna holá plocha za druhou. Takto zpracované plochy pak zase dorostly, nicméně většinou pouze na deset nebo dvanáct let. Bylo to možné díky schopnosti některých dřevin tvořit nové výhony, respektive pařezové výmladky, často s několika kmeny, z nichž později vyrostl speciální výmladkový les. Takový les pak vypadal všelijak, na sousedících plochách se vyskytovaly stromy různého stáří, mlaziny, keře nebo kvetoucí rostliny. Rozhodující bylo, kdy byly jednotlivé plochy naposledy pokáceny. To záviselo také na majiteli. Jeden z důvodů pro toto využití představovala potřeba

užitkového dříví k topení. Nízký les ovšem vyžadoval především ruční práci. I kvůli tomu je cílem moderního lesního hospodářství vysokokmenný les. Na velké ploše se má nacházet co nejvíce stromů podobného stáří. Tak je možné v lesním hospodářství s relativně malými náklady rychle sklízet stromy, které stojí blízko u sebe a mají stejnou délku a tloušťku. Vysokým lesem se však mohou stát i přirozené formy lesa. Existuje také mnoho smíšených forem, kde rostou vedle sebe na jedné ploše stromy různého stáří a žádná věková kategorie není dominantní. Na takových místech kácení stromů neprobíhá plošně, ale omezuje se často na malé skupiny nebo jednotlivé stromy.

SVĚTLO A PŮDA

Druh lesa závisí na dvou faktorech – na světle a na půdě. Stromy míří vstříc životně důležitému světlu. V lese bojují všechny rostliny o to, aby si světla opatřily co nejvíce, neboť ve stínu se většinou špatně roste. Přirozené lesy, především bučiny, mají nespornou tendenci směrem nahoru houstnout. Dalo by se říci, že les chce mít stromů co nejvíce. Podrost a mladé stromy však mají šanci vyrůst pouze tehdy, pokud se vytvoří mezera. Půda je pro les stejně důležitá jako vzduch a slunce. Růstovou formu druhů, jež se zde

vyskytují, určuje vlhkost půdy a podíl humusu nebo hornin v podobě štěrku či kamení. Pro druh a složení lesa je rozhodující také druh hornin, propustnost půdy pro vodu a mnoho dalších faktorů.

MEZERY V LESE

Ideální les sestává z velkého počtu stromů různého stáří. Přirozený les obsahuje mnoho mezer a holých míst, díky kterým může vzrůstat rozmanitost druhů. Holiny mohou vzniknout působením bouří, horka, požárů, námraz či zatížení sněhem, příčinou jejich vzniku však také bývá přirozené stáří a odumírání stromů. Les ovlivňují i býložravci a brouci, kteří různými způsoby poškozují porost. Dříve to byl především nosorožec srstnatý, dnes se jedná spíše o srnce a kůrovce.

UŽITEK A VYUŽITÍ

Les je v první řadě neobyčejně bohatým místem, co se týče přírody i velkého množství druhů. Ukládá se zde voda, biomasa a oxid uhličitý. Les funguje jako přírodní filtr vzduchu a je považován za plíce světa, i když je to trochu nadnesené. Drží pohromadě půdu, chrání člověka před jejími sesuvy a postupně vytváří vrstvy cenného humusu. Jestli chcete vidět, jak to vypadá, když člověk zlikviduje les, aniž by zasadil nové stromy, navštivte souostroví Kornati u chorvatského pobřeží.

Ostrovy, které byly dříve hustě zalesněné, dnes zůstaly téměř úplně bez stromů.

V důsledku nešetřného kácení lesů, které zde probíhalo po celá staletí, vlivem eroze a působením větru a slunce zůstala půda zkrasovělá a vysušená. Nový les zde téměř nemá šanci vyrůst.

Už je tomu zkrátka tak, že les přináší užitek člověku. Dříve byl plný lovné zvěře a stavebního dřeva. Dnes vedle lesního hospodářství slouží především k rekreaci a tento trend neustále nabírá na síle. Problém však nepředstavuje pouze využívání lesa. Citlivým druhům, k nimž patří například čáp černý, mohou ublížit také cyklisté, turisté či milovníci táboření.

Aktuální dramatická situace způsobená dlouhými obdobími sucha a velké ztráty především jehličnatých stromů nás nutí podívat se na les novými očima. Co můžeme dělat s velkým množstvím nově vzniklých mezer v lesích v dobách klimatických změn? Obežretní a také prozíraví odborníci radí to, co je i tak snadné uhadnout – nic. Odborně řečeno se jedná o sukcesí. Přirozené dorůstající stromy a rostliny časem vytvoří nový les, který možná bude lépe „vědět“, jak se dá žít v době změněného klimatu. Existují i vědecké důkazy, že se ohroženým nebo ustupujícím druhům obzvláště dobře daří na místech, kde člověk nechal na lesu samotným, aby se stal novým lesem.

LES A PTÁCI

Když se chceme dívat po ptácích, měli bychom si les důkladně prohlédnout. Nacházíme se uprostřed lesa, nebo na jeho okraji? Je les malý, nebo velký, hustý, nebo plný mezer? Jsou stromy stejně staré, nebo mají různý věk? Jaký je podíl jehličnatých a listnatých stromů? Jednotlivé druhy ptáků obsadily různé vrstvy lesa a často je osidlují odděleně od ostatních. Dlak tlustozobý je například typickým ptákem stromového patra, stejně tak i datlovití ptáci, pěnicovití zase upřednostňují patro keřové. Některé druhy ptáků nemají v oblíbenosti hustý les, ale spíše okrajové části. Přejít z hustého lesa na otevřenou krajinu je totiž pro mnohé z nich velmi atraktivní. Stromy poskytují ochranu a prostor pro velká a těžká hnízda. Potravu si pak tyto ptáky hledají na otevřených polích, u vody a v horách a odnášejí si ji do lesa. Již z výběru druhů v této knize je patrné, že existuje mnoho takových „pendlerů“, od káně lesní a luňáka červeného až po nejmenší zpěvné ptáky, k nimž patří například sýkora babka. Existuje jen několik málo druhů, které žijí skutečně pouze v lese: patří k nim především čáp černý, jestřáb lesní, někteří datlovití nebo králíček obecný. Ať už se však jedná o pendlera, nebo o čistě lesního ptáka, všem těmto druhům les nabízí jedinečné a důležité prostředí k životu.

AKTUÁLNÍ SITUACE PTÁKŮ V LESE

Ptáci, jejichž život se odehrává v listnatých lesích, vykazují víceméně příznivý vývoj. Patří k nim mimo jiné strakapoud prostřední, žluna zelená a holub doupaňák, kteří hnízdí v dutinách. Tito ptáci mají užitek z toho, že již několik let zůstává v lese ponecháno více starého dřeva, není tedy všechno špatně. Zvyšuje se také počet sýkor koňader a brhlíků lesních. Populace jiných druhů se zase naopak zmenšují, jedná se například o budníčka většího a pěnici slavíkovou. Oba tyto druhy dávají v době hnízdění přednost mladému lesnímu porostu s výrazným keřovým patrem. Pokud je les silně prokácený nebo se v něm vyskytuje jen málo stromů různého stáří, naleznou zde dostatek míst k hnízdění.

Vymírání smrků

Bilance druhů, které preferují jehličnaté lesy, vypadá různě. Radost nám dělá vývoj stavu u králíčka ohnivého, počty hýla obecného a šoupálka dlouhoprstého se po mírném poklesu stabilizovaly. Početnost sýkory uhelníčka i sýkory parukářky rovněž zůstává stabilní, u králíčka obecného se snižuje, důvody jsou však víceméně neznámé.

Stav druhů, které nelze jednoznačně zařadit do jehličnatého nebo listnatého lesa, je rovněž stabilní, například u pěnkavy obecné, drozda brávníka a po menším poklesu také u mlynaříka dlouhoocasého, nebo jejich početnost roste – mírně pozitivní trend vykazují třeba početní stavy červenky obecné či drozda zpěvného, výrazněji se dokonce zvyšují počty strakapouda velkého, sojky obecné nebo krkavce velkého.

V posledních letech se v našich lesích odehrávají takové změny, jaké tu nebyly už od nepaměti. Týká se to hlavně smrkových hospodářských lesů, ale také lesů listnatých. Zejména poškozené smrky se kácují v obrovských areálech. Tato situace přináší rozsáhlé změny zásadních životních podmínek především pro ptáky v jehličnatých lesích. V současné době můžeme pouze spekulovat, co se stane s jejich populacemi v blízké i daleké budoucnosti. Mnoho odborníků se domnívá, že by pro lesy, ptáky a také pro klima bylo nejlepší, kdyby se poškozené lesní plochy znovu pečlivě a co nejpřirozeněji způsobilým osázely.

NASTRAŽTE UŠI!

BEZ POMOCI SLUCHU TO NEJDE

Pozorování ptáků v lese je náročné. Potřebujeme k němu nejen oči, ale ve velké míře také uši. Často se stává, že nějakého ptáka slyšíme dlouho předtím, než ho uvidíme. Nikde jinde se ho nenaučíme poznávat tak dobře jako právě v lese. Ptačí zpěv je totiž elementární a neodmyslitelnou součástí lesního života.

Německý zoolog a spisovatel Alfred Brehm, který žil v 19. století, konstatoval, že právě zpěvní ptáci propůjčují básněni o lese ta pravá slova a k nim dokážou nalézt ten správný zvuk. Právě proto se nám v lese tolik líbí. Přicházíme-li na jaře z pole směrem k lesu, okamžitě si všimneme velkého rozdílu. Ptačí zpěv zní z lesa obzvlášť hlasitě a nelze ho přeslechnout. Tam uvnitř totiž skutečně zpívá mnohem více ptáků než ve volné krajině. S některými druhy se však setkáme pouze mimo les, kde jsou ptáci většinou velmi dobře vidět a slyšet. Přesto se les pyšní větší rozmanitostí druhů i větším počtem ptáků. V místech, kde se nachází mnoho stromů, se zkrátka vyskytuje více jedinců.

VŽDY S KLIDEM

V lese není vidět nijak daleko, ve výhledu nám vždy brání stromy, větve a listy. Dělejte tedy krátké a pomalé kroky a zůstávejte čas-to stát na místě, nebo si sedněte a počkejte, co se bude dít. Krásné chvíle si můžete užít i tak, že se v lese prostě jen posadíte a budete poslouchat hlasy ptáků, jako byste byli na koncertě – se vstupem zdarma.

NASLOUCHÁNÍ

Abyste objevili ptáka, kterého slyšíte, je důležité poznat správný směr a vzdálenost, odkud se ozývá. Zde pomůže pouze procvičování v praxi. Uvedeme si konkrétní příklad. Skutečně komplikovaným druhem je lejssek šedý – malý šedý pták, který se často ukryvá v korunách

stromů za hustým listovím. Má slabý a velice nenápadný hlas. V průběhu jedné obchůzky lesa jsem ho najednou zřetelně uslyšel. Když jsem se podíval směrem, odkud vycházely zvuky, všiml jsem si spěšných pohybů dvou malých ptáčků. Bylo to na okraji lesa u potoka s mladými olšemi. K mému překvapení jsem objevil malou dutinu ve stromě s dvěma čínorodými lejsky šedými. Najít takové hnízdiště v několikametrové výšce a mít možnost ho pozorovat pěkně z cesty ovšem bylo jen dílem náhody. A štěstí. Kromě hnízdní budky jsem lejska šedého nikdy tak dobře neviděl hnízdit. Tohoto nenápadného ptáka jsem však mohl objevit a pozorovat jen díky tomu, že jsem se vypravil za jeho hlasem. Klíčová je zde zvuková lokalizace, tedy schopnost pomoci sluchu určit směr, odkud se ozývá ptačí zpěv – to je to kouzlo. Pro začátek je možná nejlepší poslouchat se zavřenýma očima a pak se pomalu vydat za zvukem. Důležitý aspekt představuje rozpoznání zpěvu, není to však nezbytně nutné, když zpěváka nakonec i uvidíte.

NAUČTE SE POZNÁVAT HLASY PTÁKŮ

V první řadě byste měli vědět, že důležité je správné roční období. Mnoho zapálených začátečníků si (právem) stěžuje na zmatek v ptačích hlasech, který panuje na jaře. V určitých obdobích zpívá najednou tolik ptáků, že je nedokáže všechny rozlišit dokonce ani zkušený ornitolog. Překvapivě se tedy pro úspěšný start hodí nejvíce zima. A který pták se ozývá v zimním lese? Červenka obecná. Červenky zpívají v lese i tehdy, když panuje ukrutný mráz a listnaté stromy jsou úplně bez listů. Chcete-li se tedy rychle naučit poznat zpěv červenky, vydejte se do lesa v zimě a hned budete znát první ptačí hlas.

KDO JAK ZPÍVÁ?

Pokud chcete přijít na to, ke kterému ptákovi náleží která písnička, musíte se vydat hledat

Pěnkava obecná, sameček

a následovat zpěv. Uši vám udají směr, očima už musíte „jen“ sledovat. V lese to sice není tak úplně snadný úkol, s trochou trpělivosti a touhy po dobrodružství to však zvládnete. Ačkoliv jsou v lese vizuální podmínky omezené, vždy se vám bude hodit i dalekohled. Nebo snad právě proto.

KDYŽ SPATŘÍTE ZPĚVÁKA

To je ten okamžik, který si zapíšete do paměti. Zásadní faktor totiž představuje vlastní zkušenost. Procvičovat můžete už předem doma, v autě nebo kdekoli jinde, když si budete pouštět hlasy ptáků nebo sledovat videa. Nenahradí to však „aha efekt“ v přírodě, který spojí dohromady sluchový a vizuální zážitek. „Aha, to je on!“ Takové momenty, kdy vás zpěv dovede až ke zpěvákovi, nikdy nezapomenete. Od té chvíle budou vaše zkušenosti narůstat, učení hlasů ptáků však nikdy neskončí. I pozorovatelé ptáků

s dlouholetými zkušenostmi jsou neustále podrobováni zkouškám, jestli dovedou rozpoznat zpěv, vábení nebo jiný hlasový projev nějakého ptáka. I oni potřebují trpělivost a dostatek času, aby pronikli do všech tajemství. Ptačí zpěv je velice různorodý a může být velmi individuální. Každý pták totiž zpívá svým vlastním způsobem.

JENOM PUBLIKUM

Přes veškeré nadšení nesmíme zapomínat na to, že ptáci nezpívají pro nás. Používají svou vlastní řeč, které prostě rozumějí mnohem lépe než my. Lokální dialekty a individuální rozdíly, varianty, nově vznikající strofy, to vše pro nás činí z ptačího zpěvu nerozluštitelnou hádanku. Vyznat se v něm představuje pro náš sluch i mozek velkou výzvu, na druhou stranu však také velkou zábavu. Pro ptáky je ovšem zpěv nezbytným kořením jejich sociálního života.

SPOLEČNĚ K CÍLI

KOMUNITA

Staré černobílé fotografie poukazují na to, že při pozorování ptáků byl vždy důležitý společný zážitek. Kdysi dávno se jednalo především o starší pány s dlouhými vousy a puškami, kteří zachmuřeně hleděli do fotoaparátu. Vzácně se mezi nimi nacházelo i několik dam. Činnost ve spolcích není pro každého a v současné době působí přírodovědná sdružení trochu staromódně. Přesto bych se za ně rád přimluvil, protože umožňují i v čistě digitální podobě neskutečně živou a produktivní výměnu mezi lidmi, kteří se zajímají o ptáky. Pozorování

ptáků se mezitím stalo i zálibou mnoha žen. Německé ornitologické soutěže Birdrace se v roce 2020 zúčastnilo více než 25 procent žen.

Komunita vám poskytne tipy ohledně zvláštních druhů nebo pěkných oblastí, funguje jako poradna při potížích s určováním ptáků a nabízí odpovědi na mnoho otázek, které při aktivním pozorování ptáků vystávají. Ještě lepší než digitální prostředí je však osobní setkávání, ideálně v místě bydliště. Na internetu najdete nespočet regionálních blogů, webových stránek, míst setkávání a exkurzí.

PODPORA OD „PTÁČKAŘŮ“

Najdete je všude. Nadšence, kteří se zajímají o ptáky a vyznají se v jejich hlasech a druzích. S jejich pomocí dosáhnete cíle ještě dříve. Najděte si ve svém okolí někoho, kdo se celkem bezpečně vyzná, fekněme, ve sto padesáti druzích ptáků. Ačkoliv může komunita birderů čili ptáčkařů působit na první pohled jako zapřísáhlá tajná sekta, rozhodně stojí za to se do těchto neznámých vod pustit. Profesionální i amatérští ornitologové jsou (téměř) vždy milí a ochotní lidé. Mají radost z nových „učedníků“ cechu pozorovatelů ptáků a s radostí předávají své znalosti dál.

VEDENÍ SEZNAMŮ

Každý pozorovatel ptáků to dělá. Vede si seznam ptáků na papíře, v počítači, na internetu nebo v hlavě. Seznam druhů, které už viděl, a kdy a kde to bylo. Dlouho se jednalo o soukromou věc, kterou se každý zabývá sám v ústraní. Díky internetu se však může stát velice veřejnou záležitostí. Někteří si ze srovnávání seznamů udělali regulérní soutěž, která může zároveň sloužit jako pomoc při objevování nových ptačích druhů. Existují portály s online databázemi a mobilními aplikacemi (viz str. 134), kam lidé zadávají svá pozorování a přesně uvádějí, kde a co konkrétně viděli. Naleznete zde hlášení pozorování ve vašem blízkém okolí, která se mohou stát podnětem k tomu, abyste se tam sami vydali hledat.

DOMOVSKÁ LOKALITA

Jak byste se mohli v roli pozorovatele ptáků ještě zlepšit? Jak se dostanete k dobrým pozorovacím příležitostem? Samozřejmě se můžete honit za raritami, ale osvědčila se spíše vytrvalost. Jeden můj starý známý to nazval „bačkorovým revírem“. Potřebujete prostě svou stálou oblast, která se bude nacházet tak blízko, že tam můžete chodit pozorovat ptáky klidně v bačkorách. Zkuste si najít les v blízkosti svého domova nebo pracoviště. Tam si vytyčte stálou trasu, po které se budete pokaždé pohybovat, jen občas změňte směr. Budete se tak s touto svou tzv. domovskou lokalitou čím dál důvěrněji seznamovat a dříve či později uvidíte nebo

uslyšíte všechny druhy, které zde žijí, dokonce i ty, jež je obtížné vypátrat, jako například krahuje obecného nebo jestřába lesního. A ještě několik dalších, které se tu jen občas zastaví, například odpočinout si na tahu. Musíte tam jen chodit dostatečně často. Pokud zrovna nemáte v blízkém okolí žádný les, můžete si pro začátek k tomuto účelu vybrat i vlastní zahradu nebo balkon, cestu do práce či městský park.

S RODINOU

S pozorováním ptáků je to jako s učením cizího jazyka, čím dříve začnete, tím lépe. Jedná se navíc o skvělou aktivitu pro celou rodinu. Vzít s sebou do lesa děti přináší celou řadu výhod. Více se pohybují, slyší a vidí také výrazně lépe. Někdy jim sice chybí potřebná trpělivost, vyvažují to však rychlým chápáním a výtečnou pamětí. Jak se jednou nadchnou, učí se neuvěřitelně rychle. Zažil jsem už mladé birdwatchery ve věku 13 nebo 14 let, nad kterými i staří mazáci jenom zaslí. Hravé objevování a opětovné nacházení ptáků nebo soutěžení ve vedení seznamů představují skvělý vstup do světa pozorování ptáků.

VYBAVENÍ

K POSLECHU

Když jsem byl ještě úplným začátečníkem, dávalo mi zabrat obrovské množství zpívajících druhů. Tenkrát jsem si vypůjčil dlouhohrající gramofonové desky a přehrával si je na kazety. Nikdy nezapomenu na svého prvního hýla rudého. Jeho zpěv jsem nikdy předtím neslyšel a určitě tento druh podle vzhledu jsem tehdy také ještě neuměl. Naštěstí hýl bez ustání zpíval a zpíval a zpíval. Horečnatě jsem přetáčel kazety tam a zpátky, přehrával a znovu přetáčel. Zapamatovat si hlasy ptáků, když už nejsou slyšet, je opravdu těžké, každou další minutu mezi jejich zaslechnutím a porovnáním se stává přiřazení obtížnějším. Viděl jsem alespoň, že se jedná o pěnkavovitého ptáka, a nějak

jsem ho nakonec na kazetě našel. Je to už dávno, ale nikdy na to nezapomenu. Vy to máte mnohem jednodušší. Chytré telefony dnes představují databázi hlasů ptáků, přehrávač a nahrávací zařízení v jednom, jsou navíc lehké a člověk je má stejně pořád u sebe. Hlasový projev jednotlivých druhů také můžete mnohem rychleji najít. Aplikace s hlasy ptáků obsahují zpěv i fotografie. Pořídte si tedy nějakou aplikaci nebo si můžete hlasy ptáků poslechnout a porovnat na některých webových stránkách (viz str. 135) a prohloubit si tam své znalosti.

K ZAZNAMENÁNÍ

Zpěv ptáků je velmi obtížné převést do mluvené nebo psané podoby, přesto se přepis

ptačích hlasů objevuje ve většině příruček. Pomůže to většinou pouze v případě, že už jste se hlasy ptáků téměř naučili. Slova slouží spíše k opětovnému rozpoznání nebo připomenutí. Popis zpěvu vlastními slovy může pomoci vám, někdo jiný však za určitých okolností nebude vědět, co si s ním počít. Každý vnímá zpěv trochu jinak a každý ho interpretuje svým vlastním způsobem. Pokud tedy potřebujete pomoc, pokuste se ptačí zpěv nahrávat, nebo si dokonce natáčet videa zpívajících ptáků. Komunita vám potom pomůže při určování.

JEN PRO PROFESIONÁLY

Výhradně pro profesionály je určena takzvaná hlasová provokace. Díky ní je možné přehrávat ptákům jejich vlastní zpěv a motivovat je k odpovědi, abychom prokázali jejich přítomnost. V mnoha zemích je k jejímu použití nutné úřední povolení. Simulujeme tím totiž ptákům konkurenty a to je pro majitele teritoria vždy vážná věc, i když se jedná jen o umělé přehrávání. V hnízdním období, které je i tak velice náročné, představuje hlasová provokace rušivý element a jejímu použití je lepší se vyhnout, protože zbytečně vyvolává stres. V zájmu ochrany ptáků tedy přenechte tuto metodu rukám profesionálů, kteří ji používají v rámci důležitých programů k monitoringu určitých druhů.

K POZOROVÁNÍ

Ptáci se v lese dokážou výborně ukrývat. Jsou plaší a nejsou zvyklí na kontakt s člověkem tak jako ptáci ve městě. V lese se vždycky nacházejí příliš daleko a navíc je tam šero. Dobrý dalekohled pomůže tuto vzdálenost překonat, a umí les dokonce prosvětlit. Vysoce kvalitní dalekohledy totiž sbírají světlo a umožňují nahlédnout i do tmavých zákoutí. V lese je kvalita obzvláště důležitá. Otázku finančního rámce si pro svůj koníček musí každý vyřešit sám. I za menší částku se dá pořídit obстойný dalekohled. Vyzkoušejte si několik různých modelů a rozhodněte se podle vlastních potřeb. Kvalitní a většinou také drahé dalekohledy mají nejen větší světelnost, ale také lépe reprodukuje barvy, které mohou mít pro

určování ptáků velký význam. Dejte si tedy pozor, abyste si později nevyčítali, že jste šetřili na nepravém místě. Skutečně dobré dalekohledy jsou sice velice drahé, mohou vás však doprovázet po celý život. Do lesního prostředí se skvěle hodí dalekohled s označením 8 × 42, tedy s osminásobným zvětšením a průměrem objektivu 42 milimetrů. Je malý, lehký a má výbornou světelnost.

OTÁZKA CVIKU

Zpočátku bývá těžké zaměřit dalekohled dostatečně rychle na to, abyste ptáka vůbec viděli. Když dalekohled vytahuje, nespouštějte svůj objekt z očí. Ptáci se někdy pohybují dost divoce a rychle, vy však musíte být rychlejší a mít navcvičené zacílení. Našli jste tedy keř, ve kterém seděla pěnice (která to jenom byla?), zaostřili jste přesně na správné místo, perfektní, jenomže pták už dávno odhopsal pryč, proklouzl, uletěl. S trochou cviku se však jistě stanete úspěšných bird-watcherem, který se pohybuje rychleji než vlastní stín. Ani Lucky Luke nebyl mistrem hned od začátku.

TIP PRO OBRÝLENÉ

Dívat se skrz brýle, nebo bez nich – před touto otázkou stojí přibližně dvě třetiny všech nadšenců, kteří chtějí pozorovat ptáky. Kdo brýle nadzdvihne nebo si je vezme do ruky a pak se podívá dalekohledem, získá několik výhod – zorné pole je větší a pohled bezprostřednější. Během sledování nějakého ptáka v hustém křoví nebo ve větvích stromů však musíte dalekohled neustále odkládat, abyste zkontrolovali, kde se pták nachází. Z tohoto důvodu se do dalekohledu dívám s nasazenými brýlemi. Již po několik desetiletí.

Všechny dobré dalekohledy jsou uzpůsobené pro nositele brýlí. Okuláry mají odnímatelné a otočné nástavce pro brýle, aby byla zajištěna správná vzdálenost očí od optiky dalekohledu i v případě nasazených brýlí. Sami si vyzkoušejte, co vám bude vyhovovat více, protože se musíte rozhodnout pro jeden způsob přiblížení, abyste si vytvořili rutinu a byli dostatečně rychlí.

PTÁKŮM NA STOPĚ

JIZZ

Výraz „jizz“ pochází z angličtiny. V oblasti birdwatchingu se jedná o celkový dojem vyvolaný daným ptákem. Zahrnuje výrazné znaky, které si snadno zapamatujete a okamžitě je rozeznáte. Když budete v terénu se zkušenými birdwatchery, dříve nebo později jistě zažijete následující, mírně frustrující situaci. Kolem vás prosvítí vysokým tempem hnědý stín. Ptáčkař jen stručně pronese: „Krahujec.“ Jistě, to se asi zbláznil. V takové rychlosti ho přece nemohl poznat! Určitě to byl pták, to je tak všechno. On by však mohl vyprávět!

Když budete mít odvahu se ptát, dočkáte se pravděpodobně jedné ze dvou možností. Buď bude váš nadšenec dlouho mluvit, podrobně vysvětlovat detaily vzhledu kraujace obecného, popisovat jeho chování a používat výrazy jako „krátká tupá křídla“ nebo „rychlé mávání křídly jako holub“. Nejspíš vám to bude znít jako odborná čínština a v prvních momentech vám to asi moc nepomůže. Nebo to zase nebude umět vůbec vysvětlit, případně jen špatně. „To je přece vidět na první pohled,“ zazní potom odpověď, která vám také nebude příliš k užítku. Pravda je však obojí. S trochou cviku brzy také budete poznávat ptáky, jako by se nechumelilo, přesně podle těch znaků, které jsou charakteristické pro příslušný druh. A to je také dobře, protože na jednu stranu je zapotřebí hodně času a trpělivosti, než člověk vše zvládne v praxi. Na druhou stranu však reálné pozorování trvá pouze několik vteřin. Určení druhu tedy musí proběhnout rychle, velice rychle. Výběr výrazné zúžité už jenom tím, že si vštípíte typické znaky různých skupin ptáků. Některé druhy mají natolik jedinečné vlastnosti, že je již velmi brzy poznáte na první pohled i vy.

SILUETA

Ptáka můžete poznat, nebo alespoň zařadit do určité skupiny, už podle jeho siluety, držení těla, tvaru a velikosti, nebo také podle tvaru zobáku.

Tvar těla jednotlivých ptáků je v knize znázorněn pomocí jednoduchých siluet, které se nacházejí přímo pod jménem a mohly by být užitečnou pomůckou. Jako referenční pták pro porovnání velikosti byl zvolen kos černý, jehož si každý umí snadno představit.

NÁPADNÉ ZNAKY

Abychom si osvojili „jizz“ konkrétního ptáka, musíme si všimnout také jeho chování. Využívá pozorovatelnou? Jakou si vybírá a jakým způsobem? Jak si obstarává potravu? Poskakuje, nebo pobíhá? Patří sem i způsob letu. Létá ve vlnkách (většina datlovitých), nebo spíš přímo (datel černý), krouží (káně lesní), nebo se třepetá (budníček menší), pohybuje se škrobeně kupředu (kos černý), nebo klíčkuje cikcak křovím (střízlík obecný), vystřeluje jako raketa (holub hřivnáč), nebo vzlétá tiše a nepozorovaně jako sova?

Nakonec se můžete spolehnout pouze na vlastní zkušenost, abyste mohli z těchto rysů zpozorovaných ve zlomcích sekundy určit konkrétního ptáka. Trochu se to podobá učení cizích jazyků. Knihy, učení gramatiky nazpaměť, procvičování pravopisu – tak se to dělá. Každý však ví, že nic nefunguje lépe než se prostě vmísit mezi lidi, naslouchat jim a mluvit s nimi. Takže honem ven!

SHERLOCK HOLMES V LESE

Při pátrání po ptácích musíte postupovat jako nejslavnější ze všech detektivů. Když zjistíte, že se v lese nacházel nějaký pták, který už zmizel, musíte najít jeho stopy, správně je pochopit a z dostupných faktů vyvodit, co se stalo.

Červenka obecná

HLAVNÍ STOPA

Pokud už není přítomen samotný pták, nejlepším důkazem jeho pobytu na daném místě je peří. K určování ptáků podle nalezených per existuje mnoho příruček a také velmi dobré pomůcky na internetu. Ptáci ztrácejí peří neustále, během jeho výměny nebo vlivem nešťastného osudu. Tím nejdefinitivnějším případem neblahého osudu je smrt. Krahujec obecný, jestřáb lesní a jiní opeření predátoři, kteří loví ptáky, zanechávají velmi charakteristickou stopu. Vyšukávají své kořisti peří a nechávají ho ležet rozházené na místě. Podle tohoto takzvaného trhaniště můžete nejen poznat oběť, ale také zjistit mnoho informací o samotném lovcovi.

Určení jednoho pera může být celkem snadné, na rozdíl od identifikace celého ptáka. I přes svůj původ totiž peří nakonec aktivně neuletí pryč.

S obzvláště nápadnými exempláři, k nimž patří například modře zbarvená pera sojky obecné, to nebudete mít těžké. Při jedné výpravě do bavorských hor jsem však jednou našel úplně jiné, hnědé pero, ze

Hýl obecný, sameček

kterého se přítomným ornitologům orosila čela. Nakonec se ukázalo, že i ono patřilo sojce obecné.

ZBYTKY POTRAVY

Jednoznačný důkaz nedávné přítomnosti ptačích predátorů představují vývržky. Především sovy neustále vyvrhují nestravitelné zbytky potravy, z nichž lze usuzovat jak na jejich přítomnost na daném místě, tak na druh kořisti, kterou bývají většinou savci. Také po stolování jiných ptačích druhů často ledacos zůstane. Na semenech, ořeších nebo šiškách můžeme vidět stopy konzumace. Křivka obecná svou potravu nikdy úplně nedojí, na smrkových šiškách nechává prázdná místa, některá semena chybí a jiná ne. Strakapoud velký naopak každou šišku úplně rozcupuje, když se z ní snaží dostat co nejvíce. Pařezy, na kterých se činil datel černý, rozhodně poznáme, protože vypadají jako po výbuchu (str. 100). Drozd zpěvný šikovně rozbíjí na kamenech šnečí ulity (str. 74) a včelojed lesní (str. 120) po sobě zanechává zcela vyjedené vosí či čmeláčí plástve.